

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

**НАДЬОН ВІКТОРІЯ ВАЛЕНТИНІВНА**

УДК 347.4(477)

**СУБ'ЄКТИВНИЙ ОБОВ'ЯЗОК**  
**ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗМІСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право;  
міжнародне приватне право»

**Автореферат**  
**дисертації на здобуття наукового ступеня**  
**доктора юридичних наук**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

**Науковий консультант:** доктор юридичних наук, професор **Яроцький Віталій Леонідович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2, член-кореспондент НАПрН України.

**Офіційні опоненти:**

- доктор юридичних наук, професор **Майданик Роман Андрійович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри цивільного права, академік НАПрН України;

- доктор юридичних наук, доцент **Жорнокуй Юрій Михайлович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6;

- доктор юридичних наук **Кот Олексій Олександрович**, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, старший науковий співробітник відділу проблем приватного права, заслужений юрист України.

Захист відбудеться «18» червня 2018 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-А.

Автореферат розіслано «18» травня 2018 р.

**Вчений секретар**  
спеціалізованої вченої ради

**К.В. Гусаров**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Проблема визначення специфіки суб'єктивних обов'язків, поставлена два з половиною тисячоліття тому Аристотелем, а потім осмислена мислителями середньовіччя і нового часу (Ф. Аквінський, Г. Гроцій, Ш. Л. Монтеск'є та ін.), була і залишається малодослідженою у цивілістиці. Адже до останнього часу найбільш пильна увага приділялася проблематиці набуття, здійснення, передачі та захисту суб'єктивних цивільних прав, а дослідження багатьох інших важливих аспектів правового буття суб'єктивних цивільних обов'язків було досить фрагментарним. Однією з обставин, що зумовила недостатню увагу цивілістів до детальної розробки категорії суб'єктивного цивільного обов'язку, є об'єктивна складність його дослідження. Крім цього, очевидно, що суб'єктивне цивільне право розглядається, перш за все, як невід'ємне право окремої особистості, з розвитком якої розширюється і коло її інтересів, а, отже, й підвищується вагомість необхідних для їх задоволення суб'єктивних цивільних прав. У цьому контексті варто погодитись із висновком про те, що серед системи юридичних засобів механізму цивільно-правового регулювання все більшого значення набуває дозвільно-диспозитивний метод, у якому домінують правові дозволи, опосередковані суб'єктивними правами. Слід зважати й на те, що питома вага договірних відносин у сфері цивільно-правового регулювання є вельми суттєвою, що має наслідком обмеження дослідження суб'єктивних цивільних обов'язків переважно рамками цих відносин. Окреслені вище соціально-правові чинники і сьогодні проявляють себе як у традиційно ослабленому інтересі сучасних правників до дослідження суб'єктивних цивільних обов'язків, так і в їхніх досить поверхових, а іноді й суперечливих, висновках щодо місця та значення обов'язків у системі правових засобів, що забезпечують дієвість механізму цивільно-правового регулювання.

На жаль, і сьогодні основні проблеми визначення специфіки суб'єктивних цивільних обов'язків – правова природа, структура, зміст, характеристика, особливості, підстави виникнення, зміни, припинення, призупинення, поновлення, їх класифікація тощо – залишаються практично не дослідженими. Отже, актуальність теми дисертаційного дослідження є очевидною.

Проблеми специфіки суб'єктивних цивільних прав та обов'язків постійно перебувають у колі наукових інтересів як представників теорії права, так і цивілістів. Серед правників, що є фахівцями у галузі теорії права, слід згадати М. Г. Александрова, С. С. Алексеєва, Є. З. Бекбаєва, О. А. Лукашову, Я. М. Магазінеру, О. В. Мальку, М. І. Матузову, В. О. Токареву, Ю. К. Толстого, Л. І. Петражицького, К. А. Флейшиц, Р. О. Халфіну, Є. М. Хохлову, Д. М. Чечота, М. В. Южаніна, Л. С. Явича та ін.

У галузі цивільного права проблемні питання визначення особливостей суб'єктивних цивільних прав та обов'язків досліджували В. І. Борисова, С. М. Братусь, Є. В. Вавілін,

Я. Р. Веберс, І. В. Венедиктова, М. К. Галянтч, В. П. Грибанов, В. С. Груздев, М. В. Домашенко, В. С. Єм, І. В. Жилінкова, Ю. М. Жорнокуй, Т. І. Ілларіонова, О. С. Іоффе, В. Б. Ісаков, С. Ф. Кечек'ян, А. В. Коструба, О. О. Кот, О. О. Красавчиков, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, Б. М. Мезрін, Є. О. Мічурін, М. Т. Оридорога, А. Г. Певзнер, С. О. Погрібний, О. О. Поротікова, І. Й. Пучковська, З. В. Ромовська, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, М. О. Стефанчук, В. О. Тархов, М. В. Ус, В. В. Цюра, Г. В. Чурпіта, С. І. Шимон, В. Ф. Яковлев, В. Л. Яроцький, С. В. Ясечко та ін.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 06 вересня 2013 року, протокол № 1 і узгоджується із планом науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 університету в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000963).

**Мета і завдання дослідження.** Метою роботи є дослідження правової природи суб'єктивних цивільних обов'язків, визначення їх місця у структурі правових зв'язків, що становлять зміст правовідношення, та специфіки їх взаємодії з іншими правовими засобами, що визначають дієвість механізму правового регулювання цивільних відносин.

Мета дослідження зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

- визначити методологічну базу, що забезпечує дослідження категорії «суб'єктивний цивільний обов'язок», теоретичні аспекти поняття «обов'язок», його ознаки та співвідношення із суміжними правовими категоріями;
- розкрити характерні ознаки суб'єктивного цивільного обов'язку;
- визначити критерії та згідно з ними систематизувати суб'єктивні цивільні обов'язки, і на цій основі вибудувати цілісну їх класифікацію;
- окреслити підстави виникнення суб'єктивних цивільних обов'язків;
- охарактеризувати правові механізми добровільного або примусового виконання суб'єктивних цивільних обов'язків;
- розкрити особливості суб'єктивних цивільних обов'язків у змісті речових, зобов'язальних (договірних і недоговірних) та спадкових правовідносин;
- визначити співвідношення категорій «суб'єктивний цивільний обов'язок» та «цивільно-правова відповідальність»;
- узагальнити правові наслідки невиконання чи неналежного виконання суб'єктивних цивільних обов'язків.

*Об'єктом дослідження* виступають суспільні відносини, що виникають у процесі

виникнення, зміни, припинення, призупинення та поновлення суб'єктивних цивільних обов'язків.

*Предметом дослідження є суб'єктивні цивільні обов'язки у структурі правових зв'язків, що становлять зміст правовідношення.*

**Методи дослідження.** Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети та завдань дисертації. Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність методів та прийомів наукового пізнання, застосування яких зумовлюється системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в поєднанні їх соціального змісту й юридичної форми.

*Історико-правовий метод* сприяв дослідженню загальної характеристики суб'єктивного цивільного обов'язку, його місця й ролі у змісті цивільних правовідносин (*підрозділ 1.1*). *Системний і структурно-функціональний метод* використано для розкриття характерних ознак та критеріїв класифікації суб'єктивних цивільних обов'язків (*підрозділи 1.2. та 1.3*). *Метод індукції та дедукції* дозволив визначити кореляційний зв'язок суб'єктивних цивільних обов'язків та суб'єктивних цивільних прав (*підрозділ 1.4*). На основі *методу аналізу і синтезу* сформульовано поняття «суб'єктивний цивільний обов'язок» та виявлено його специфіку (*підрозділи 1.3, 7.1*). *Формально-логічний метод* вжито, зокрема, для дослідження змісту суб'єктивного цивільного обов'язку в речових, зобов'язальних, спадкових правовідносинах (*підрозділи 4.1, 5.1, 5.2, 6.3, 6.4*), а *порівняльно-правовий* дав змогу окреслити шляхи імплементації у вітчизняний правовий порядок ефективних напрацювань зарубіжного досвіду законотворення, правової доктрини та судової практики у сфері регулювання суб'єктивних цивільних обов'язків (*підрозділ 6.2, 6.3*). *Ретроспективний та перспективний методи і метод моделювання* сприяли формулюванню пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства у досліджуваній сфері. Ці методи застосовувались як універсальні для наукової аргументації низки висновків та пропозицій.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням правової природи суб'єктивного цивільного обов'язку, його місця та ролі в механізмі правового регулювання. У роботі обґрунтовано нові концептуальні підходи до сутності суб'єктивного цивільного обов'язку, його місця в структурі цивільних правовідносин. Наукову новизну одержаних результатів конкретизовано в таких найважливіших теоретичних положеннях, які виносяться на захист:

*уперше:*

– сформульовано узагальнене визначення поняття «суб'єктивний цивільний обов'язок», під яким запропоновано розуміти вид і міру належної та необхідної поведінки зобов'язаного суб'єкта – учасника цивільних правовідносин, що обумовлена законними вимогами управомоченої особи, виконання якого підлягає у порядку, спосіб та межах, визначених правовою нормою та/або договором (одностороннім правочином) чи іншим регулятором, і забезпечується засобами

примусу та заохочення;

– визначено специфіку окремих правових механізмів формування змісту цивільного правовідношення за критерієм черговості встановлення кореляційних зв'язків (право – обов'язок) між його учасниками при виникненні регулятивного правовідношення на підставі правостановлюючого юридичного факту (складу);

– встановлено, що залежно від моделі, втіленої у правовій нормі, а також виду цивільного правовідношення суб'єктивні цивільні обов'язки моделюються як елемент змісту правовідношення на стадії його формування. За загальним правилом моделювання змістовного наповнення суб'єктивних цивільних обов'язків здійснюється або одночасно із суб'єктивними цивільними правами, або вже після остаточного формування змісту і характеру суб'єктивних цивільних прав, яким вони кореляційно підпорядковані. Разом з тим у деяких правовідносинах виникнення суб'єктивних цивільних обов'язків може передувати виникненню суб'єктивних цивільних прав або їх встановлення може бути прямим наслідком виникнення суб'єктивного цивільного права управомоченого суб'єкта;

– обґрунтовано, що цивільно-правовий механізм формування змісту цивільного правовідношення не виключає можливості встановлення за домовленістю між зобов'язаним та управомоченим суб'єктами альтернативних суб'єктивних цивільних обов'язків, що зумовлює реалізацію зобов'язаною особою однієї з передбачених договором варіативних моделей обов'язкової поведінки, яка полягає у здійсненні нею визначених для неї необхідних та обов'язкових належних дій чи утримання від обумовлених дій. Встановлено, що альтернативність суб'єктивних цивільних обов'язків у змісті правовідношення є чинником, що підвищує ймовірність їх виконання, а в окремих випадках може зумовлювати саму здатність зобов'язаного суб'єкта виконати їх належним чином;

– визначено, що суб'єктивний цивільний обов'язок наділений релевантністю – здатністю бути активованим у добровільному порядку за ініціативою учасників цивільного правовідношення, у тому числі й у разі за давності або незабезпеченості правовими примусовими засобами в силу завершення строків позовної давності, що визначає його можливість бути належно виконаним за умови прийняття його виконання управомоченим суб'єктом;

– конкретизовано ознаки суб'єктивного цивільного обов'язку як елемента змісту цивільного правовідношення: 1) встановлюється в результаті вольової та свідомої діяльності учасників цивільних правовідносин або безпосередньо у законі; 2) відображає міру і межі належної та необхідної поведінки учасників цивільних правовідносин; 3) корелює основні характеристики правового статусу учасників цивільних правовідносин у контексті кореспондуючих правових зв'язків: суб'єктивний цивільний обов'язок – суб'єктивне цивільне

право; 4) забезпечується засобами приватного та державного правового примусу; 5) є релевантним в умовах невиконання, правової за давності та/або незабезпеченості; 6) виконується на користь уповноваженої особи та повинен узгоджуватися з її законними інтересами;

– розкрито правову природу та особливості юридичної конструкції, у межах якої одна й та сама міра належної поведінки не може однозначно розглядатися виключно як право, або виключно як обов'язок (конструкція «суб'єктивне цивільне право – суб'єктивний цивільний обов'язок») як міри можливої та одночасно належної й необхідної поведінки, яка в рівній мірі є здійсненням суб'єктивного цивільного права та виконанням суб'єктивного цивільного обов'язку. Встановлено, що в межах вітчизняної правової традиції нормопроекування побудовано нормативну модель змістовного наповнення правовідношення, яку доцільно позначити як «суб'єктивне цивільне право-обов'язок»;

– проведено розмежування основного і додаткового суб'єктивних цивільних обов'язків у цивільно-правовому зобов'язанні. Обґрунтовано, що основний суб'єктивний цивільний обов'язок, будучи мірою належної та необхідної поведінки, підлягає здійсненню зобов'язаною особою на підставі закону або цивільно-правового договору, що за умови належності його виконання має наслідком припинення правовідношення, елемент змісту якого визначав такий обов'язок. Встановлено, що додатковий суб'єктивний цивільний обов'язок є мірою належної та необхідної поведінки зобов'язаної особи, що підлягає здійсненню нею разом із основним обов'язком у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням останнього;

– обґрунтовано, що підставою виникнення охоронного цивільного правовідношення, яке передбачає, зокрема, покладення на порушника поряд із основним додаткового суб'єктивного цивільного обов'язку, є факт невиконання чи неналежного виконання зобов'язаною особою покладеного на неї обов'язку. При цьому додатковий обов'язок, що виникає як наслідок законної вимоги потерпілої особи, становить зміст охоронного правовідношення;

– запропоновано класифікувати різновиди трансферної спадкової маси за критерієм співвідношення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків у ній на спадкову масу з чистим, змішаним або нульовим активами. Визначено, що спадкова маса з чистим активом являє собою спадкову масу, до складу якої входять лише суб'єктивні цивільні права. Спадкова маса зі змішаним активом характеризується поєднанням суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, що належали спадкодавцю за життя, за умови, якщо загальний вартісний вираз сукупності обов'язків не перевищує вартісного виразу суб'єктивних цивільних прав. До складу спадкової маси з нульовим активом входять суб'єктивні цивільні обов'язки разом із суб'єктивними цивільними правами за умови, що вартісний вираз таких обов'язків прирівнюється до вартості суб'єктивних цивільних прав або перевищує їх вартість;

*удосконалено:*

– теоретичні положення стосовно правової природи цивільно-правових конструкцій, що можуть спонукати зобов'язану особу до належного виконання суб'єктивних цивільних обов'язків. Визначено, що за їх допомогою здійснюється виконання обов'язку в натурі або забезпечення прав управомоченої особи альтернативним шляхом (новація, передання відступного, відступлення права вимоги, прощення частини або всього боргу, медіація, зарахування зустрічних однорідних вимог тощо), що передбачає застосування до відповідного суб'єкта засобів цивільно-правової відповідальності у формі покладення на нього поряд із основними додаткових обов'язків;

– аргументацію щодо сугестивності поведінки зобов'язаного суб'єкта в межах виконання додаткового суб'єктивного цивільного обов'язку. Обґрунтовано, що такий вид поведінки зобов'язаного суб'єкта здатен справляти як превентивний вплив на поведінку зобов'язаної особи самою можливістю бути втіленим у змісті конкретного охоронного цивільного правовідношення, перетворюючись з потенційної в реальну міру необхідної та належної її поведінки, що приводить до належного виконання основного обов'язку, так і правоприпиняючий вплив, завдяки якому такий наслідок отримується вже через сам факт виникнення додаткового обов'язку;

– правові підходи до розуміння правової природи додаткового суб'єктивного цивільного обов'язку, який у цивілістиці запропоновано називати охоронним обов'язком. Визначено, що за своїм характером цей обов'язок має охоронний характер і спрямований на недопущення вчинення правопорушення, припинення правопорушення або відновлення порушених прав. Стверджується, що зобов'язана особа може бути повністю або частково звільнена від виконання охоронного обов'язку до моменту його повного виконання на користь управомоченого суб'єкта, що спричиняє припинення охоронного правовідношення, елементом змісту якого є цей обов'язок;

– висновки стосовно характеру суб'єктивних цивільних обов'язків, що входять до змісту спадкових правовідносин, які виникають із заповіту. Визначено, що такі обов'язки за умов їх відповідності характеру правовідносин і положенням чинного цивільного законодавства України, можуть мати як майновий, так і немайновий характер і бути спрямованими на задоволення інтересів третіх осіб (заповідальний відказ (легат), заповіт з умовою; виконання посмертної волі спадкодавця; досягнення суспільно корисної мети тощо);

– теоретичні положення, що розкривають специфіку суб'єктивних боргових обов'язків у спадкових правовідносинах. Визначено, що такий вид обов'язків являє собою частину об'єкта спадкування, здійснюваного в порядку універсального правонаступництва на підставі вольового акту – вираженого особою бажання прийняти спадщину з тими боргами (борговими обов'язками), що входять до її складу, за умови, що борги не перевищують актив спадкового майна або за своїм вартісним виміром дорівнюють вартості активу спадкової маси;

*набули подальшого розвитку:*

– аргументація щодо розмежування правових категорій «борг» і «обов'язок».



Обґрунтовано, що ці категорії не є тотожними за своїм змістом. Визначено, що «обов'язок» є більш широкою категорією, яка застосовується для позначення міри необхідної та належної поведінки осіб у будь-яких видах цивільних правовідносин, тоді як категорія «борг» є вужчою за смисловим навантаженням і застосовується переважно для позначення правомірних дій з надання майнового блага однією особою на користь іншої, як правило, в договірних правовідносинах;

– визначення змісту та характеру суб'єктивних цивільних обов'язків, що виникають у спадкоємців внаслідок прийняття спадщини. Встановлено, що такі обов'язки можуть являти собою борги (обов'язки) самого спадкодавця, не погашені ним за життя, а також обов'язки, які хоч і не належали спадкодавцю на момент смерті, але виникли у спадкоємців у зв'язку з його смертю;

– теоретичні положення про співвідношення принципів належного та реального виконання зобов'язань (у контексті аналізу суб'єктивних цивільних обов'язків). Встановлено, що належність виконання суб'єктивного цивільного обов'язку хоча і пов'язується з його відповідністю вимогам та межах, встановленим законом або цивільно-правовим договором (іншим правочином), однак у кінцевому підсумку оцінюється управомоченим суб'єктом, на користь якого підлягає здійсненню. У зв'язку з цим останній може на власний розсуд здійснити часткове (і навіть повне) прощення боргу (тобто звільнити зобов'язану особу від виконання боргового обов'язку) або зарахувати неналежне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку як належне. Врахування принципу реального виконання зобов'язання в будь-якому разі забезпечує можливість розмежування належного виконання суб'єктивного цивільного обов'язку і його невиконання чи неналежного виконання;

– тези щодо специфіки заходів оперативного впливу на учасників цивільних правовідносин. Обґрунтовано, що вони являють собою заходи, що вживаються управомоченою особою з метою впливу на зобов'язаного суб'єкта на підставах, у порядку та спосіб, що визначені законом або цивільно-правовим договором, і спрямовані на стимулювання останнього до належного виконання прийнятого ним на себе чи покладеного законом суб'єктивного цивільного обов'язку, що застосовуються управомоченою особою самостійно без звернення до компетентних державних органів.

**Практичне значення отриманих результатів** полягає в тому, що вони можуть бути використані: в науково-дослідній сфері – для подальших досліджень проблем суб'єктивного цивільного обов'язку у змісті правовідносин; розроблені пропозиції з удосконалення чинного законодавства України – при створенні нових і внесенні змін до чинних вітчизняних нормативних актів, що стосуються окресленої проблеми; практичні висновки та рекомендації – на практиці у сфері виникнення, зміни, припинення, призупинення та поновлення суб'єктивних цивільних обов'язків в речових, зобов'язальних, спадкових, сімейних правовідносинах; у навчальному процесі – як матеріал для підготовки навчально-методичного забезпечення (підручників,

навчальних посібників, методичних рекомендацій тощо) та дидактичного супроводу певних тем з навчальної дисципліни «Цивільне право», а також спеціальних цивілістичних дисциплін («Сімейне право», «Житлове право», «Спадкове право»).

Розроблені в дисертаційному дослідженні наукові положення і висновки за темою «Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин» були розглянуті членами кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородського національного університету» й рекомендовані для запровадження в навчальному процесі, а також використовуються в лекційних та семінарських заняттях зі студентами, які здобувають освіту за освітнім рівнем «Бакалавр» при вивченні дисциплін «Цивільне право», «Європейські стандарти приватного права».

**Особистий внесок здобувача.** Сформульовані теоретичні положення, висновки та пропозиції були одержані автором унаслідок самостійного аналізу та безпосереднього використання в роботі вітчизняних і зарубіжних наукових, нормативно-правових джерел та матеріалів судової практики.

У співавторстві автором опубліковано такі наукові праці: Харьковская цивилистическая школа: антология семейного права: монография / под. общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2013. 240 с. (автором особисто підготовлено гл. 4 розд. 2 «К вопросу о брачном возрасте» 0, 5 д.а.); Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография / под. общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Х.: Право, 2014. 672 с. (автором особисто підготовлено парагр. 2 гл. 5 розд. 3 «Защита имущественных прав родителей и детей» обсягом 0,5 д.а.); Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права: монография / под. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2016. 608 с. (автором у співавт. І. В. Спасибо-Фатеевою підготовлено парагр. 5 гл. 5 «Обязанности наследников по завещанию» 0, 5 д.а.); Права внутрішньо переміщених осіб: навчальний посібник / За заг. ред. О. Я. Рогача, М. В. Савчина. – Ужгород: РІК-У, 2017. – 436 с. (автором у співавт. О. О. Рубан підготовлено р. 2.4. «Встановлення фактів народження, смерті на непідконтрольній Україні території» 1 д.а.), а також стаття у співавторстві з І. В. Спасибо-Фатеевою «Правова природа обов'язків у спадкових правовідносинах». *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1(84) (0,5 д.а.). Усі інші праці виконані автором особисто.

**Апробація матеріалів дисертації.** Результати даного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та розширеному засіданні відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України.

Основні результати дослідження оприлюднені на вісімнадцяти міжнародних, всеукраїнських конференціях та круглих столах, зокрема: «Актуальні проблеми приватного права» (Харків, 28 лют. 2014 р.); «Сучасні проблеми цивілістики» (Харків, 20 груд. 2013 р.); «Сучасні

проблеми цивільного права та процесу» (Харків, 19 груд. 2014 р.); «Актуальні проблеми приватного права» (Харків, 27 лют. 2015 р.); «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (Харків, 18 груд. 2015 р.); «Актуальні проблеми приватного права» (Харків, 19 лют. 2016 р.); «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 21-23 квіт. 2016 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (27 трав. 2016 р.); «Конституционные права и свободы: проблемы интерпретации и реализации в национальных правовых системах» (Новополоцк, 28-29 окт. 2016 г.); «Ефективність норм права» (Київ, 17 листоп. 2016 р.); «Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи» (Луцьк, 9 груд. 2016 р.); «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (Харків, 16 груд. 2016 р.); «Innovative educational technologies: European union experience and its implementation to the training of Lawyers» (Bratislava, Slovak Republic, august 10-13, 2016); «Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми» (Київ, 24 лют. 2017 р.); «Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин» (Харків, 17 лют. 2017 р.); «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 20-22 квітня 2017 р.); «Корпоративне право України та Європейських країн: питання теорії та практики» (Івано-Франківськ, 6-7 жовт. 2017 р.); «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (Харків, 21 груд. 2017 р.).

**Публікації.** Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в дослідженні, знайшли відображення у 44 публікаціях: 1 одноосібній монографії, 4 колективних монографіях, 14 статей у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз, 2 статті у зарубіжних фахових наукових виданнях, 4 статті в інших періодичних виданнях, 1 стаття у співавторстві, а також у матеріалах 18 конференцій та інших наукових заходів.

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертація складається з анотації, вступу, 6 розділів, 19 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 429 сторінок. Із них основного тексту 353 сторінки. Список використаних джерел налічує 511 найменувань і займає 49 сторінок.

## **ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, грантами, визначено мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, охарактеризовано методи наукового пізнання, застосовані в роботі, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, охарактеризовано особистий внесок здобувача у працях, виконаних у співавторстві, наведено відомості про апробацію матеріалів

дисертації, анонсовано структуру дисертації, зазначено її загальний обсяг.

**Розділ 1 «Теоретичні підходи до визначення сутності суб'єктивного цивільного обов'язку в правовідносинах»** складається з чотирьох підрозділів і присвячений загальній характеристиці суб'єктивного цивільного обов'язку, характерним ознакам, кореляційному зв'язку із суб'єктивним цивільним правом. Проаналізовано можливі критерії класифікації суб'єктивних цивільних обов'язків.

*У підрозділі 1.1 «Загальна характеристика суб'єктивного цивільного обов'язку як елементу змісту правовідносин»* визначено місце, роль та значення суб'єктивного цивільного обов'язку в правовідносинах. Встановлено, що залежно від моделі, втіленої у правовій нормі, а також виду цивільного правовідношення, суб'єктивні цивільні обов'язки моделюються як елемент змісту правовідношення на стадії його формування за загальним правилом або одночасно із суб'єктивними цивільними правами, або вже після остаточного формування змісту і характеру суб'єктивних цивільних прав, яким вони кореляційно підпорядковані. Разом із тим у деяких правовідносинах виникнення суб'єктивних цивільних обов'язків може передувати виникненню суб'єктивних цивільних прав або їх встановлення може бути прямим наслідком виникнення суб'єктивного цивільного права управомоченого суб'єкта.

Доведено, що диспозитивний метод цивільно-правового регулювання дає можливість управомоченому та зобов'язаному суб'єктам вільно визначати модель своєї поведінки, щоб у кінцевому підсумку обраний суб'єктами варіант врешті-решт привів до позитивного результату, а саме – до безперешкодної реалізації управомоченою особою належного їй суб'єктивного цивільного права.

Обґрунтовано, що зміст суб'єктивного цивільного обов'язку складають акти поведінки учасника цивільних правовідносин, обов'язковість яких закріплена на рівні договору, одностороннього правочину, акта цивільного законодавства чи іншого регулятора, які мають чітко визначені ними межі, що втілюються в активних діях чи утриманні від певних дій, спрямованих на найбільш повне задоволення законних вимог управомоченої особи. Належне виконання цього обов'язку не тільки має за мету, повне задоволення законних вимог та інтересів управомоченої особи, а й є обов'язковою умовою її досягнення.

*У підрозділі 1.2 «Характерні ознаки суб'єктивного цивільного обов'язку»* розкрито ознаки суб'єктивних цивільних обов'язків: їх характер, зміст та межі виконання визначені договором (одностороннім правочином) та/або актом цивільного законодавства України; виникають у зв'язку з індивідуалізацією (конкретизацією), вольовою та свідомою діяльністю суб'єктів правовідносин; відтворюють модель належної поведінки зобов'язаних суб'єктів – учасників цивільних правовідносин; характеризуються необхідною поведінкою суб'єктів правовідносин; є мірою належної поведінки зобов'язаної особи; їм притаманна збалансованість з кореляційно

підпорядкованими суб'єктивними цивільними правами; їх виконання забезпечується засобами примусу та заохочення; механізм їх виконання характеризується релевантністю. Релевантність дає можливість заінтересованим сторонам у добровільному порядку врегулювати конфлікт, що виник у зобов'язанні, тобто відновити можливість здійснення порушеного суб'єктивного цивільного права; їх належне виконання забезпечує інтереси як уповноваженої, так і зобов'язаної особи.

Доведено, що в договірному зобов'язанні і уповноважений, і зобов'язаний суб'єкти заінтересовані в тому, щоб укладений договір належним чином був виконаний, а отже, й досягнута кінцева мета його укладення. Якщо ж договір виконується неналежно, сторони мають дійти певного консенсусу, який допоміг би припинити чинні правовідносини з найменшими витратами для обох сторін або змінити означені правовідносини так, щоб у кінцевому підсумку суб'єктивний цивільний обов'язок був виконаний належним чином. Стверджується, що інтерес є визначальним чинником здійснення суб'єктивного цивільного права та виконання суб'єктивного цивільного обов'язку.

У підрозділі 1.3 «Класифікація суб'єктивних цивільних обов'язків» розроблено класифікацію суб'єктивних цивільних обов'язків за чотирнадцятьма критеріями. Суб'єктивні цивільні обов'язки поділяються на: 1. Залежно від носія : а) обов'язки фізичних осіб; б) обов'язки юридичних осіб; в) обов'язки держави (державних органів); г) обов'язки інших публічно-правових утворень (наприклад, органів місцевого самоврядування, територіальних громад тощо). 2. За джерелом їх закріплення: а) загальні; б) спеціальні (індивідуальні). 3. За їх змістовним наповненням: а) прості; б) складні. 4. За характером правореалізуючих дій: а) активні дії зобов'язаної особи, тобто активні суб'єктивні обов'язки; б) пасивні дії зобов'язаної особи, тобто пасивні суб'єктивні обов'язки. 5. За колом зобов'язаних осіб: а) абсолютні; б) відносні. 6. За характером виконання: а) суб'єктивні цивільні обов'язки особистого немайнового характеру; б) суб'єктивні цивільні обов'язки майнового характеру. 7. За підставами виникнення: а) обов'язки, що виникають з норм права; б) обов'язки, що виникають з юридичного факту; в) обов'язки, що виникають з рішення суду. 8. За формою виконання: а) обов'язки, що виконуються в грошовій формі; б) обов'язки, що виконуються в натуральній формі; в) обов'язки, що виконуються в змішаній формі; г) обов'язки, виконання яких завершується результатом робіт; д) обов'язки, виконання яких завершується наданням послуг. 9. За належністю виконання: а) належно виконані обов'язки; б) неналежно виконані обов'язки (у тому числі частково виконані обов'язки); в) невиконані обов'язки. 10. У договірному зобов'язанні суб'єктивні цивільні обов'язки поділяються на: а) основні; б) додаткові. 11. Залежно від способу покладення обов'язків: а) обов'язки, які зобов'язана особа приймає на себе добровільно (на підставі договору); б) обов'язки, які на неї покладаються примусово (на рівні припису акта цивільного законодавства

України). 12. За способом виконання: а) добровільно виконувані обов'язки; б) примусово виконувані обов'язки. 13. За характером та змістом – ті, що закріплені на рівні положень чинного ЦК України, поділяються на: а) зустрічні; б) альтернативні; в) факультативні; г) солідарні; д) субсидіарні. 14. Залежно від сфери виникнення: а) обов'язки, що складають зміст речових правовідносин; б) обов'язки, що складають зміст житлових правовідносин; в) обов'язки, що складають зміст корпоративних правовідносин; г) обов'язки, що складають зміст сімейних правовідносин; д) обов'язки, що складають зміст спадкових правовідносин; е) обов'язки, що складають зміст зобов'язальних правовідносин (договірних та недоговірних) тощо.

*У підрозділі 1.4 «Кореляційний зв'язок суб'єктивних цивільних обов'язків та суб'єктивних цивільних прав», на основі постулатів доктрини цивільного права визначено, що правовідносини виникають там, тоді й остільки, де, коли й оскільки між взаємодіючими суб'єктами правової сфери існують особливим чином корелюючі суб'єктивні права та обов'язки, зміст яких за своїм характером перебуває у взаємозв'язку та ставить суб'єктів у певну залежність один від одного.*

Разом з тим суб'єктивні обов'язки і суб'єктивні права – це протилежні категорії, оскільки опосередковують різні аспекти правових відносин, мають відносну самостійність, не зводяться один до одного, репрезентують різні полюси правових зв'язків суб'єктів, характеризуються власними якісно певними властивостями, що впливають з їх сутності та призначення.

Будучи протилежними за своїм змістом, суб'єктивне право і суб'єктивний обов'язок перебувають у нерозривній діалектичній єдності, що отримує своє вираження в реальних суспільних відносинах, принаймні між двома особами. Право однієї особи набуває сенсу в тому разі, якщо відповідний обов'язок буде покладено на іншу особу та між цими особами будуть встановлені й конкретні правовідносини, бо тільки в єдності правомочності та обов'язки можуть в повній мірі задовольнити інтереси управомоченої особи.

**Розділ 2 «Цивільно-правовий механізм виникнення суб'єктивних цивільних обов'язків»** складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто механізм виникнення суб'єктивних цивільних обов'язків.

*У підрозділі 2.1 «Норма права у механізмі виникнення суб'єктивних цивільних обов'язків»* визначено, що норми права впливають на суспільні відносини. У цьому сенсі будь-яка правова норма за своїм безпосереднім змістом є показником ступеня належної поведінки учасників цивільних відносин, що гарантується можливістю застосування державного примусу.

Встановлення обов'язку є найбільш прямолінійним, безпосереднім способом впливу на реальну поведінку. Учаснику відносин пропонується вчинення певної дії або утримання від її вчинення, порушення припису тягне за собою негативні наслідки. На практиці на поведінку учасників впливають різні чинники, які іноді діють у протилежних напрямках. І тоді перед суб'єктом відносин постає вибір: чи діяти відповідно до стимулів, що спонукають порушити

обов'язок та зазнати негативних наслідків порушення, або виконати обов'язок, знехтувавши вигодами, які можуть бути пов'язані з невиконанням обов'язку. Наприклад, будівельна організація зобов'язана здати в зазначений строк об'єкт, інакше, у разі недодержання строку, вона сплатить неустойку. Однак випала нагода взяти більш вигідну роботу, і будівельна організація спрямовує робітників і весь необхідний будівельний інвентар на інший об'єкт, затримуючи здачу першого.

Наведений приклад показує, що встановлення обов'язку при всій категоричності мотивації ще не забезпечує її ефективності. Для посилення ефективності в цьому механізмі впливу істотне значення має невідворотність негативних наслідків у разі невиконання обов'язку та серйозність цих наслідків.

У підрозділі 2.2 «Юридичні факти у механізмі виникнення, зміни, виконання та припинення суб'єктивних цивільних обов'язків» цивільні правовідносини у своєму русі можуть проходити три стадії: виникнення, зміну та припинення. Кожен з етапів руху являє собою вид юридичних наслідків, що встановлюється нормами права при наявності певних юридичних фактів. Відповідно до цих видів юридичних наслідків може бути проведено розмежування юридичних фактів на три категорії: факти правовиникаючі, правозмінюючі та правоприпиняючі.

Визначено, що правоприпиняючий юридичний факт прямо пов'язаний із виконанням обов'язків. Поки обов'язок не буде виконаний належним чином, юридичний факт у таких правовідносинах не припинить свого існування. Правоприпиняючий юридичний факт презюмує виконання обов'язку – припинення юридичного факту.

Під правозмінюючим юридичним фактом прийнято розуміти факт, зумовлений нормою права, що передбачає зміну конкретного правовідношення. Змінюватися одночасно можуть як права, так і обов'язки, причому у двох напрямках – по лінії його змісту (наприклад, заміна виконання) і (або) по лінії суб'єктів (носіїв конкретного права (обов'язків) – цесія, переведення боргу). Не виключена можливість зміни правовідносин в обох напрямках. У такому разі зміна буде ускладненою. Аналізуючи механізм зміни правовідносин, слід мати на увазі, що припинення діючих правовідносин може призвести до виникнення нових.

Зміна вже існуючих правовідносин може стосуватися суб'єктів права або суб'єктів обов'язків (перехід прав унаслідок спадкування, дарування, заміни зобов'язаної особи іншою тощо). Зміна правовідносин може стосуватися також і змісту прав та обов'язків сторін (розширення обов'язків сторін щодо нового договору, заміна одного обов'язку іншим (наприклад, заміна зобов'язання передати право власності на річ зобов'язанням відшкодувати збитки), зміна строків тощо).

Доведено, що суб'єктивний цивільний обов'язок може як залежати від волі зобов'язаного суб'єкта (договірне зобов'язання), так і не залежати від його волі (недоговірне зобов'язання), та підлягає належному виконанню в обох випадках.

**Розділ 3 «Суб'єктивний цивільний обов'язок як елемент змісту речових правовідносин»** складається з трьох підрозділів, у яких досліджується суб'єктивний цивільний обов'язок у структурі права власності та інших речових правах.

У підрозділі 3.1 «Суб'єктивний цивільний обов'язок у структурі правовідносин власності» зазначено, що в певних передбачених законом випадках власник не може здійснити своє суб'єктивне право з приводу своєї власності до тих пір, поки не виконає певні обов'язки. Так, наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 362 ЦК України продавець частки у праві спільної часткової власності зобов'язаний письмово повідомити інших співвласників про намір продати свою частку, вказавши ціну та інші умови, на яких він її продає. Тільки після виконання зазначеного суб'єктивного цивільного обов'язку здійснити своє суб'єктивне цивільне право.

Виокремлено спектр обов'язків, які виникають з набутих майном, а саме: утримувати власність у належному стані; сплачувати податки за майно; обов'язок власників, які мають право приватної власності на нерухоме майно, в якому прописані малолітні або неповнолітні діти, отримати дозвіл органу опіки та піклування при укладенні правочинів (які підлягають нотаріальному посвідченню) щодо даного нерухомого майна; обов'язок власника нерухомого майна у разі перебудови своєї приватної власності отримати дозвіл на визначені роботи, після отримання якого проводити заплановані роботи на своєму об'єкті приватної власності; відшкодування шкоди, завданої його власністю; нести інші обов'язки з приводу майна, що належить на праві власності.

Визначено, що суб'єктивний обов'язок для власника відіграє важливу роль, тому що без виконання покладених суб'єктивних цивільних обов'язків (на власника відносно майна) неможливе здійснення певних правомочностей.

У підрозділі 3.2 «Суб'єктивні цивільні обов'язки у змісті спільної власності подружжя» зазначено, що один із подружжя, укладаючи той чи інший договір не тільки розпоряджається спільним майном подружжя, а й створює для подружжя додаткові обов'язки. При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Той з подружжя, хто не брав безпосередньо участі в укладенні договору, стає зобов'язаною стороною (боржником), якщо: а) договір було укладено другим із подружжя в інтересах сім'ї; б) майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

Поєднання вказаних підстав дозволяє розглядати другого з подружжя як зобов'язану особу, незважаючи на те, що така особа не брала особисто участі в укладенні договору. З цього випливає, що закон при вирішенні цього питання закріплює не суб'єктивний, а об'єктивний підхід, оскільки не пов'язує виникнення обов'язку другого з подружжя з фактом надання ним згоди на укладення правочину. Навіть якщо другий з подружжя не знав про укладення договору він вважатиметься зобов'язаною особою, якщо об'єктивно цей договір було укладено в інтересах сім'ї



та одержане майно було використано в інтересах сім'ї.

У підрозділі 3.3 «Суб'єктивний цивільний обов'язок у структурі інших речових прав на чуже майно» зазначено, що за загальним правилом власник вільно здійснює свої правомочності, однак у передбачених законом випадках може бути обмежений у здійсненні певних правомочностей. Так, змістом сервітуту є обсяг суб'єктивних цивільних прав та обов'язків його сторін щодо обмеженого користування чужою земельною ділянкою особою, на користь якої встановлено земельний сервітут. Право сервітуарія породжує і його обов'язки перед власником обслуговуваної земельної ділянки, які, у свою чергу, теж визначають зміст сервітуту, зокрема: використовувати об'єкт сервітуту в межах, необхідних для задоволення визначених господарських потреб; вносити власнику обслуговуваної земельної ділянки плату за її використання; використовувати сервітут способом, найменш обтяжливим для власника обслуговуваної ділянки тощо.

Визначено, що речові права на чуже майно – це обмежене суб'єктивне цивільне право особи з приводу речі, яка перейшла у користування, а відповідно і певний спектр суб'єктивних цивільних обов'язків, що переходять до користувача разом з річчю.

**Розділ 4 «Суб'єктивний цивільний обов'язок як елемент змісту зобов'язальних правовідносин»** складається з двох підрозділів, у яких розглянуто суб'єктивні цивільні обов'язки у договірних та недоговірних зобов'язаннях.

У підрозділі 4.1 «Суб'єктивні цивільні обов'язки у змісті договірних зобов'язань» доведено, що категорії «борг» і «обов'язок» не є рівнозначними. Кожна із цих категорій має свою спрямованість застосування. «Борг», як правило, застосовується у договірних зобов'язаннях щодо боржника. Термін «обов'язок» може застосовуватися в договірних і недоговірних зобов'язаннях, а також не лише відносно боржника, а й щодо кредитора.

Визначено, що суб'єктивний цивільний обов'язок у договірному зобов'язанні є індикатором правомірності дій зобов'язаних суб'єктів, який дає можливість визначити: а) у яких випадках договірне зобов'язання припиняється шляхом його належного виконання; б) у яких випадках договірне зобов'язання підлягає розірванню; в) у яких випадках сторона договірного зобов'язання може відмовитися від договору в односторонньому порядку; г) у яких випадках відмова від виконання призведе до не укладення договору.

У підрозділі 4.2 «Суб'єктивні цивільні обов'язки в змісті недоговірних (деліктних) зобов'язань» з'ясовано, що змістом зобов'язання із заподіяння шкоди є право потерпілої особи вимагати відшкодування шкоди, заподіяної її майну або особистим немайновим правам, та обов'язок винної особи надати таке відшкодування. Доведено, що в цій категорії відносин, що належать до охоронних правовідносин, охороняються саме суб'єктивні права учасників цивільних відносин. Суб'єктивному охоронному праву (праву на захист) кореспондує обов'язок порушника

добровільно або у примусовому порядку відновити порушене право потерпілої особи шляхом відшкодування (компенсації) матеріальної та (або) моральної шкоди.

На зобов'язану особу в недоговірному зобов'язанні може бути покладено виконання: а) матеріальної шкоди; б) моральної шкоди; в) матеріальної та моральної шкоди.

**Розділ 5 «Суб'єктивний цивільний обов'язок як елемент змісту спадкових правовідносин»** складається з п'яти підрозділів, присвячених суб'єктивному цивільному обов'язку в спадкових правовідносинах.

У підрозділі 5.1 «Загальна характеристика суб'єктивних цивільних обов'язків у спадкових відносинах» запропоновано визначення спадщини – це права та обов'язки, які виникли за життя спадкодавця та належали йому на момент смерті, а також, у виняткових випадках, можуть виникнути права, що не належали за життя спадкодавцеві, а виникли з інших юридичних підстав у спадкоємця (завдяки спадкодавцеві). Предметом спадщини можуть бути: речі, майнові права; майнові обов'язки спадкодавця (його борги та грошові зобов'язання перед кредиторами); немайнові обов'язки (покладені на спадкоємців спадкодавцем і які повинні бути обов'язково виконані). Зазначено, що немайнові обов'язки, що були покладені на спадкодавця за життя та не були виконані ним, не можуть бути предметом спадщини.

У підрозділі 5.2 «Майнові права та обов'язки як об'єкт спадкування» аргументовано, що обов'язки у спадкових правовідносинах умовно можна поділити на два види – загальні та спеціальні. *Загальні обов'язки* передбачені ЦК та характерні як для спадкоємців за законом, так і для спадкоємців за заповітом. Спадкуватися можуть будь-які майнові обов'язки, крім тих, спадкування яких законом не допускається. *Спеціальні обов'язки* визначені у заповіті спадкодавцем для конкретного спадкоємця.

Доведено, що не входять до складу спадщини права та обов'язки, пов'язані із особистістю спадкодавця, що виникають із: а) зобов'язання (договірному та недоговірному); б) одностороннього правочину; в) речових прав (на майно, на яке спадкодавець не набув права власності, а також речові права на чуже майно – особистий сервітут).

У підрозділі 5.3 «Суб'єктивні цивільні обов'язки, що виникають при спадкуванні за заповітом» зроблено висновок, що не можуть переходити за заповітом одні лише обов'язки. Закон надає заповідачу право покладати на спадкоємця за заповітом виконання тих чи інших обов'язків, але це право допускається тільки за умови отримання цим спадкоємцем майна або певної його частки.

Визначено можливість виникнення у спадкових правовідносинах змішаних обов'язків, що містять елементи майнового та немайнового характеру, а також можливість виконання ускладнених обов'язків (коли сума боргу перевищує розмір отриманого у спадщину майнового права). Виконання ускладнених обов'язків може відбуватися: а) на власний розсуд спадкоємця;

б) коли спадкоємець з тих чи інших причин виконав покладені на нього обов'язки, а майнові права, що перейшли у спадок, виявилися менше, ніж покритий суб'єктивний обов'язок.

У підрозділі 5.4 «Суб'єктивні цивільні обов'язки, що виникають при спадкуванні за законом» проаналізовано суб'єктивні цивільні обов'язки, що виникають у спадкоємців з прийняттям спадщини, які можуть бути поділені на: борги (обов'язки) самого спадкодавця, не погашені ним за життя; обов'язки, які хоч і не можуть бути визнані обов'язками самого спадкодавця, але виникають у зв'язку з його смертю. Це загальні обов'язки, які повинні бути виконані як спадкоємцями за законом, так і спадкоємцями за заповітом. У зв'язку із цим слід конкретизувати у цивільному законодавстві саме обов'язки, які з прийняттям спадщини обов'язково повинні бути виконані спадкоємцями.

У підрозділі 5.5 «Суб'єктивні цивільні обов'язки спадкоємців за боргами, що обтяжують спадщину» визначено, що обов'язки за боргами – це елемент спадкування як універсального правонаступництва в результаті вольового акту, вираженого особою бажання прийняти спадщину з тими боргами, які цей спадок обтяжують (борги не повинні прирівнюватися, перевищувати майнову масу спадкового майна), тобто спадкоємець повинен прийняти певний актив спадкової маси.

**Розділ 6 «Правові наслідки невиконання чи неналежного виконання суб'єктивних цивільних обов'язків»**, який складається з трьох підрозділів, присвячених визначенню правових наслідків невиконання чи неналежного виконання покладених на боржника (правопорушника) суб'єктивних цивільних обов'язків.

У підрозділі 6.1 «Співвідношення категорій “суб'єктивний цивільний обов'язок”, “цивільно-правова відповідальність”, “цивільно-правові санкції”» зроблено висновок про те, що суб'єктивний цивільний обов'язок та цивільно-правова відповідальність – це дві самостійні категорії. У договірному зобов'язанні, як правило, завжди виникають суб'єктивні цивільні обов'язки у сторін, з належним виконанням яких цивільно-правова відповідальність не настає.

У разі неможливості в добровільному порядку врегулювати питання неналежного виконання або невиконання договірного зобов'язання потерпіла сторона (кредитор) звертається до суду. Саме із цього моменту застосовується цивільно-правова відповідальність до правопорушника (боржника). Отже, цивільно-правова відповідальність – це заходи впливу на несправного боржника (правопорушника) у примусовому порядку. Примус є головною ознакою цивільно-правової відповідальності.

На правопорушника в примусовому порядку покладається виконання основного обов'язку (згідно з умовами договору) та додаткового обов'язку (передбаченого умовами договору або законом – неустойка, упущена вигода, моральна шкода). Додатковий обов'язок, що застосовується у примусовому порядку, є санкцією. Санкція відносно добровільного додаткового обов'язку

є більш широкою за змістом категорією, яка складається не лише з неустойки, а й з упущеної вигоди, моральної шкоди.

У підрозділі 6.2 «Неналежне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку як підстава застосування заходів оперативного впливу», визначено, що під заходами оперативного впливу на боржника слід розуміти заходи з боку уповноваженої особи, спрямовані на належне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку зобов'язаною особою, що здійснюються без звернення до компетентних державних органів. Заходи оперативного впливу, спрямовані на зобов'язану особу (боржника), поділяються на: а) позитивно-перспективні; б) негативно-ретроспективні.

У підрозділі 6.3 «Невиконання суб'єктивного цивільного обов'язку як підстава розірвання або односторонньої відмови від договору» аргументовано, що розірвання договору та одностороння відмова від договору як на законодавчому, так і на теоретичному рівні повинні бути поділені на окремі категорії, відповідати своїй функціональній спрямованості. Розірвання договору – захід впливу, спрямований на несправного контрагента у договірному зобов'язанні в добровільному (двосторонньому) або примусовому порядку. Одностороння відмова від договору – захід впливу, спрямований на несправного контрагента у договірному зобов'язанні в добровільному, односторонньому порядку.

## ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукової проблеми, що полягає у визначенні місця та ролі суб'єктивних цивільних обов'язків у структурі правових зв'язків, що становлять зміст правовідношення, та специфіки їх взаємодії з іншими правовими засобами, що визначають ефективність механізму правового регулювання цивільних відносин. Запропоновано класифікацію суб'єктивних цивільних обов'язків і розкрито їхні основні ознаки, а також проаналізовано специфіку виникнення та виконання суб'єктивних цивільних обов'язків у речових, зобов'язальних (договірних, недоговірних) та спадкових правовідносинах.

Вирішення поставлених наукових завдань надало можливість сформулювати низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення мети дослідження. Найбільш значущі з них такі:

1. Зміст суб'єктивного цивільного обов'язку складають акти поведінки учасника цивільних правовідносин, обов'язковість яких закріплена на рівні договору, одностороннього правочину, акта цивільного законодавства чи іншого регулятора, які мають чітко визначені ними межі, що втілюються в активних діях чи утриманні від певних дій, спрямованих на найбільш повне задоволення законних вимог уповноваженої особи.

2. Диспозитивний метод цивільно-правового регулювання дає можливість управомоченому та зобов'язаному суб'єктам вільно визначати моделі своєї поведінки, щоб у кінцевому підсумку обраний суб'єктами варіант їх поведінки врешті-решт привів до позитивного результату, а саме – до безперешкодного здійснення управомоченою особою належного їй суб'єктивного цивільного права.

3. У договірному зобов'язанні і управомочений, і зобов'язаний суб'єкти заінтересовані в тому, щоб укладений договір належним чином був виконаний та була досягнута кінцева мета його укладення. Якщо ж договір виконується неналежним чином, сторони повинні дійти певного консенсусу, який допоміг би припинити такі правовідносини з найменшими витратами для обох сторін або змінити їх так, щоб у кінцевому підсумку суб'єктивний цивільний обов'язок був виконаний належним чином.

4. Інтерес є основним чинником здійснення суб'єктивного цивільного права та виконання суб'єктивного цивільного обов'язку.

5. Правоприпиняючий юридичний факт ґрунтується на виконанні суб'єктивних цивільних обов'язків. Поки суб'єктивний цивільний обов'язок не буде виконаний належним чином, юридичні наслідки, передбачені юридичним фактом, не настануть. Правоприпиняючий юридичний факт передбачає виконання суб'єктивного цивільного обов'язку.

6. Речові права на чуже майно – це обмежене суб'єктивне цивільне право особи щодо речі, яка перейшла у користування, а відповідно і певний комплекс суб'єктивних цивільних обов'язків, що переходять до користувача разом з річчю.

7. Категорії «борг» і «обов'язок» не є рівнозначними. Кожна із цих категорій має свою сферу застосування. «Борг», як правило, вживається у договірних зобов'язаннях щодо боржника. Термін «обов'язок» може застосовуватися в договірних і недоговірних зобов'язаннях, а також не лише відносно боржника, а й щодо кредитора.

8. У договорі на користь третьої особи остання в певних передбачених законом випадках наділяється не лише суб'єктивним правом, а й обов'язком, який впливає з наданого суб'єктивного права.

9. Суб'єктивний цивільний обов'язок у договірному зобов'язанні є індикатором правомірності дій зобов'язаних суб'єктів, який дозволяє визначити: а) у яких випадках договірне зобов'язання припиняється шляхом його належного виконання; б) у яких випадках договір підлягає розірванню; в) у яких випадках сторона договірного зобов'язання може відмовитися від договору в односторонньому порядку; г) у яких випадках відмова від виконання призведе до не укладення договору.

10. Необхідним є внесення змін до ч. 1 ст. 1219 ЦК України такого змісту: «Не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема особисті немайнові права, за винятками, установленими законом або правочином (договором)».

11. Надано рекомендації щодо внесення змін до Цивільного кодексу України, а саме пропонується закріпити окрему главу «Цивільно-правова відповідальність», оскільки цивільно-правова відповідальність є важливим та самостійним цивільно-правовим інститутом.

12. Під заходами оперативного впливу на боржника слід розуміти правозахисні заходи з боку уповноваженої особи, спрямовані на належне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку зобов'язаною особою, що здійснюються без звернення до компетентних державних органів.

13. Заходи оперативного впливу, спрямовані на поведінку зобов'язаної особи (боржника), поділяються на: а) позитивно-перспективні; б) негативно-ретроспективні.

14. Урегулювання конфлікту (що виник з приводу невиконання або неналежного виконання зобов'язання) може відбуватися самостійно уповноваженою особою за допомогою позитивно-перспективних заходів оперативного впливу. У разі неможливості врегулювання конфлікту самостійно уповноваженою особою застосовується негативно-ретроспективний захід впливу – звернення уповноваженої особи до суду за захистом свого порушеного права. Негативно-ретроспективні заходи впливу є невід'ємною частиною інституту цивільно-правової відповідальності.

15. Класифіковано різновиди трансферної спадкової маси за критерієм співвідношення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків в ній на спадкову масу з чистим, змішаним або нульовим активами.

16. Досліджено можливість виникнення у спадкових правовідносинах змішаних обов'язків, тобто таких, що містять елементи майнового та немайнового характеру, а також можливість виконання ускладнених обов'язків (коли сума боргу перевищує розмір отриманого у спадщину майнового права). Виконання ускладнених обов'язків може відбуватися: а) на власний розсуд спадкоємця; б) коли спадкоємець з тих чи інших причин виконав покладені на нього обов'язки, а майнові права, що перейшли у спадок, виявилися менше, ніж покритий суб'єктивний обов'язок.

17. Стверджується, що до складу спадщини не входять права та обов'язки, пов'язані із особистістю спадкодавця, що виникають із: а) зобов'язання (договірного та недоговірного); б) одностороннього правочину; в) речових прав (на майно, на яке спадкодавець не набув права власності, а також речові права на чуже майно – особистий сервітут).

18. Суб'єктивні цивільні обов'язки в спадкових правовідносинах умовно можна поділити на два види – загальні та спеціальні. *Загальні суб'єктивні цивільні обов'язки* передбачені ЦК України й характерні як для спадкоємців за законом, так і для спадкоємців за заповітом. Спадкуватися можуть будь-які майнові обов'язки, крім тих, спадкування яких законом не допускається. *Спеціальні суб'єктивні цивільні обов'язки* визначені у заповіті спадкодавцем для конкретного спадкоємця.

19. Обов'язки за боргами – це елемент спадкування як універсального правонаступництва в результаті вольового акту, вираженого особою бажання прийняти спадщину з тими боргами, які

цей спадок обтяжують (борги не повинні прирівнюватися, перевищувати майнову масу спадкового майна), тобто спадкоємець повинен прийняти певний актив спадкової маси.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації.

#### *Монографії:*

1. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин. Харків: Право, 2017. 392 с.

2. Наден В. В. К вопросу о брачном возрасте. Харьковская цивилистическая школа: антология семейного права: монография / под. общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2013. С. 82–90.

3. Наден В. В. Защита имущественных прав родителей и детей. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография / под. общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2014. С. 627–638.

4. Спасибо-Фатеева И. В., Наден В. В. Обязанности наследников по завещанию. Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права: монография / под. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2016. С. 466–474.

5. Надьон В. В., Рубан О. О. Встановлення фактів народження, смерті на непідконтрольній Україні території. Права внутрішньо переміщених осіб: навчальний посібник / за заг. ред. О. Я. Рогача, М. В. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2017. С. 111–127.

#### *Статті у наукових фахових виданнях:*

6. Наден В. В. Анализ деления гражданских правоотношений на абсолютные и относительные. *Проблемы законности*. 2013. Вып. 122. С. 61–69.

7. Наден В. В. Юридические факты как основания возникновения, изменения и прекращения субъективной обязанности. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. № 9 (87). Курск, 2013. С. 63–70.

8. Наден В. В. Правоспособность как отдельный элемент содержания субъективной обязанности. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. № 10 (88). Курск, 2013. С. 132–135.

9. Надьон В. В. Особливості прав та обов'язків, що виникають з правового статусу особи. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 4. С. 84–89.

10. Надьон В. В. Елементи правосуб'єктності в цивільному праві. *Проблеми законності*. 2014.

Вип. 125. С. 100–109.

11. Надьон В. В. Деякі аспекти визначення правоздатності в цивільному праві. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип 1(5). URL: //irbis-nbuv.gov.ua

12. Надьон В. В. Деякі питання суб'єктивного цивільного права. *Вісник господарського судочинства*. 2014. № 4. С. 110–116.

13. Надьон В. В. Проблема співвідношення правоздатності і суб'єктивного цивільного права. *Вісник господарського судочинства*. 2014. № 5. С. 34–39.

14. Надьон В. В. Умови призначення опікуна (піклувальника), реалізація їх прав та обов'язків. *Теорія і практика правознавства*. 2015. № 1(7).

15. Надьон В. В. Виникнення прав та обов'язків у піклувальника по відношенню до неповнолітніх осіб та осіб, обмежених у цивільній дієздатності (відповідно до ЦК України). *Проблеми законності*. 2015. № 130. С. 81–88.

16. Наден В. В. Обязанности наследников, возникающие в завещательном отказе, «возложении», завещании с условием (сравнительно-правовой анализ). *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 180–185.

17. Надьон В. В. Обязанности супругов, которые возникают из привода совместной собственности. *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 46-55.

18. Надьон В. В. Обязанности наследников, которые возникают при наследовании по закону. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип 1(9).

19. Надьон В. В. Права та обов'язки (у сукупності), як складові спадщини. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 147–151.

20. Надьон В. В. Цивілістичний аспект категорій «борг», «обов'язок», «відповідальність», «санкції». *Вісник господарського судочинства*. 2016. № 4. С. 175–182.

21. Надьон В. В. Заходи оперативного впливу, спрямовані на припинення порушеного права, з причин невиконання або неналежного виконання обов'язків. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 207–212.

22. Надьон В. В. Зв'язок суб'єктивного цивільного обов'язку з нормою права та правовідносинами. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 166–169.

23. Надьон В. В. Рішення суду як підстава виникнення, зміни, припинення та поновлення суб'єктивного цивільного обов'язку (теоретичний та практичний аспект). *Проблеми законності*. 2017. № 139. С. 43–51.

24. Надьон В. В. Загальна характеристика та види суб'єктивного обов'язку в корпоративних правовідносинах. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип 2(12).

25. Надьон В. В. Характерні ознаки суб'єктивного цивільного обов'язку (теоретичний аспект). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*.



2017. № 13. С. 78–87.

26. Спасибо-Фатеева І. В., Надьон В. В. Правова природа обов'язків у спадкових правовідносинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1(84). С. 66–75.

**Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.**

27. Наден В. В. Структура правосуб'єктності. *Сучасні проблеми цивілістики: матер. «круглого столу» присвяч. пам'яті Ч. Н. Азімова* (Харків, 20 груд. 2013 р.). Харків, 2013. С. 49–54.

28. Надьон В. В. Загальна характеристика правосуб'єктності. *Актуальні проблеми приватного права: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова* (Харків, 28 лют. 2014 р.). Харків, 2014. С. 168–172.

29. Наден В. В. Приминение исковой давности в семейном праве. *Сучасні проблеми цивільного права та процесу: матер. «круглого столу» присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова* (Харків, 19 груд. 2014 р.). Харків, 2015. С. 55–57.

30. Надьон В. В. Виконання обов'язків, взятих на себе опікунами. *Актуальні проблеми приватного права: Міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова* (Харків, 27 лют. 2015 р.). Харків, 2015. С. 148–151.

31. Надьон В. В. Права та обов'язки подружжя на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: круглий стіл присвяч. пам'яті Ч. Н. Азімова* (Харків, 18 груд. 2015 р.). Харків, 2016. С. 73–78.

32. Надьон В. В. Аналіз статті 65 Сімейного кодексу України. *Актуальні проблеми приватного права: Міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 94-й річниці з дня народж. В. П. Маслова* (Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків, 2016. С. 125–128.

33. Наден В. В. Соотношение цивилистических категорий «долг» – «обязанность», «обязанность» – «ответственность». *Закарпатські правові читання: Міжнар. наук.-практ. конф.* (Ужгород, 21–23 квітня 2016 р.). Ужгород, 2016. С. 316–318.

34. Надьон В. В. Співвідношення суб'єктивного цивільного обов'язку та цивільно-правової відповідальності. *Проблеми цивільного права та процесу: наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна*, (Харків, 27 трав. 2016 р.). Харків, 2016. С. 173–176.

35. Надьон В. В. Розвиток юридичної освіти в Україні на етапі її входження в Європейський освітній простір. *Innovative educational technologies: European union experience and its implementation to the training of Lawyers* (Bratislava, Slovak Republic, 10-13 august 2016). Bratislava, Slovak Republic, 2016. С. 161–163.

36. Наден В. В. Применение мер оперативного воздействия, направленных на обязанного субъекта в договорном обязательстве. *Конституционные права и свободы: проблемы*

*интерпретации и реализации в национальных правовых системах: Междунар. наук.-практ. конф.* (Новополоцк, 28-29 окт. 2016 г.). Новополоцк, 2016. С. 184–189.

37. Надьон В. В. *Обов'язки подружжя, що виникають при укладенні правочину (договору). Ефективність норм права: Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 17 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 320–324.

38. Надьон В. В. *Позитивно-перспективні заходи впливу, спрямовані до добровільного виконання обов'язків боржником. Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи: Міжнар. наук.-практ. конф.* (Луцьк, 9 груд. 2016 р.). Луцьк, 2016. С. 55–57.

39. Надьон В. В. *Правозахисні заходи впливу, спрямовані на добровільне виконання обов'язків боржником. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: наук.-практ. конф. присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, (Харків, 16 груд. 2016 р.). Харків, 2016. С. 77–82.*

40. Надьон В. В. *Значення суб'єктивного цивільного обов'язку в абсолютних правовідносинах. Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми: Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 24 лют. 2017 р.). Київ, 2017. С. 120–123.

41. Надьон В. В. *Категорія «інтересу» як одна з характерних ознак суб'єктивного обов'язку в договірних зобов'язаннях. Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин: наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків, 2017. С. 149–151.*

42. Надьон В. В. *Обов'язок чи відповідальність покладається на боржника у разі невиконання або неналежного виконання договірної зобов'язання. Закарпатські правові читання: Міжнар. наук.-практ. конф.* (Ужгород, 20–22 квіт. 2017 р.). Ужгород, 2017. С. 276–281.

43. Надьон В. В. *Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту корпоративних правовідносин. Корпоративне право України та Європейських країн: питання теорії та практики: Міжнар. наук.-практ. конф.* (Івано-Франківськ, 6–7 жовт. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 166–170.

44. Надьон В. В. *Виконання суб'єктивного обов'язку певними категоріями осіб. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав»: наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, (Харків, 21 груд. 2017 р.). С. 131–134.*

## АНОТАЦІЯ

**Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю

12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2018.

Дисертація присвячена визначенню місця суб'єктивних цивільних обов'язків у структурі правових зв'язків, що становлять зміст правовідношення, та специфіки їх взаємодії з іншими правовими засобами, що визначають ефективність механізму правового регулювання цивільних відносин. Суб'єктивні цивільні обов'язки є одним з основних елементів змісту правовідношення, а їх належна кореляція із суб'єктивними цивільними правами забезпечує безперешкодність здійснення останніх і, в кінцевому підсумку, врахування та поєднання приватних і громадських інтересів у сфері цивільно-правового регулювання.

У дисертаційному дослідженні доведено, що суб'єктивні цивільні права й суб'єктивні цивільні обов'язки є парними, взаємопов'язаними категоріями, які в межах цивільно-правової реальності не можуть існувати окремо одна від одної, а отже, і їх дослідження має здійснюватися із урахуванням їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

У центрі дослідницького інтересу – питання виникнення, переходу, виконання та припинення суб'єктивних цивільних обов'язків у речових, зобов'язальних та спадкових правовідносинах.

Окремий пласт досліджуваної теми складає проблематика пов'язана з розмежуванням категорій «обов'язок», «борг», «відповідальність», «санкції», а також визначенням сфери термінологічного використання категорій «обов'язок», «борг», «відповідальність» тощо.

**Ключові слова:** суб'єктивний цивільний обов'язок, суб'єктивне цивільне право, правовідносини, борг, кореляційний зв'язок, механізм цивільно-правового регулювання, цивільно-правова відповідальність, санкції, заходи оперативного впливу.

## АННОТАЦІЯ

**Наден В. В. Субъективная обязанность как элемент содержания гражданских правоотношений.** – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2018.

Диссертация посвящена определению места субъективных гражданских обязанностей в

структуре правовых связей, составляющих содержание правоотношения, и специфики их взаимодействия с другими правовыми средствами, обуславливающими эффективность механизма правового регулирования гражданских отношений. Субъективные гражданские обязанности являются одним из основных элементов содержания правоотношения, а их надлежащая корреляция с субъективными гражданскими правами обеспечивает беспрепятственность осуществления последних и, в конечном итоге, определенную сбалансированность частных и общественных интересов в сфере гражданско-правового регулирования.

В центре исследования стоят вопросы возникновения, перехода, исполнения и прекращения субъективных гражданских обязанностей в вещных, обязательственных и наследственных правоотношениях.

Отдельный пласт диссертационной темы составляет проблематика, связанная с разграничением категорий «обязанность», «долг», «ответственность», «санкции», а также с определением сферы терминологического применения категорий «обязанность», «долг», «ответственность» и другие.

**Ключевые слова:** субъективная гражданская обязанность, субъективное гражданское право, правоотношение, долг, механизм гражданско-правового регулирования, гражданско-правовая ответственность, санкции, меры оперативного воздействия.

## ANNOTATION

**Nadion V.V. Subjective duty as an element of the content of civil legal relations.** – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure; family law; international private law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The dissertation is devoted to the consideration of subjective obligation as an element of civil legal relations content. Subjective civil obligations are one of the main elements of the content of the relationship, and their proper correlation with subjective civil rights ensures the smooth implementation of the latter and, ultimately, the consideration and combination of private and public interests in the field of civil law regulation. Comprehensive study of the place of subjective civil responsibilities in the structure of the relationship and their role in the mechanism of civil regulation is possible only in the light of their relationship with subjective civil rights.

The object of research lies in the social relations that arise in the process of occurrence, change, termination, suspension and renewal of subjective civil obligations.

Subjective civil obligations are studied which determine the laws of creation, change, termination,

suspension and renewal of civil legal relations.

The Constitution of Ukraine contains the principle that each person has responsibilities to the society in which the free and comprehensive development of his personality is ensured (Article 23); everyone is obliged to adhere strictly to the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, not to violate the rights and freedoms, honor and dignity of other people (Article 68). The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights states that each individual has duties towards other people and the collective to which they belong.

Similar provisions are also contained in the International Covenant on Civil and Political Rights. Article 29 of the Universal Declaration of Human Rights, adopted by the General Assembly of the United Nations on December 10, 1948, stipulates that Everyone has duties to the community in which alone the free and full development of his personality is possible. In accordance with this provision, the draft Universal Declaration of Human Rights was presented to the United Nations and the world community through the International Cooperation Council. The preamble of the draft stipulates that human rights are inseparable from his/her rights, there can be no human rights without responsibilities, and only through recognizing the responsibilities along with rights we can achieve genuine freedom, justice and universal peace. Neglecting and ignoring the responsibilities and obligations creates conflicts between people and creates problems, including global ones.

Creating a common effort to build a world in which people can feel safe, have the opportunity to live freely and develop normally without fear of their future is proclaimed as a high desire of people. Their duties must be determined not only, and not only by the power of the law, but above all by the consciousness, conscience and intelligence of the person himself, understood equally everywhere and be the basis of universal peace and security on the planet Earth.

As proved by the research stated in the dissertation, subjective civil rights and subjective civil obligations are paired and interrelated categories, which within the limits of civil law reality can not exist separately from each other, and therefore their research must be carried out from taking into account their interconnection and interdependence. However, in civil law, subjective civil law and subjective civil liability are largely investigated separately, without taking into account their inextricable connectivity within the content of civil legal relations. As it is rightly noted in the scientific literature that there are no obligations without rights, there is no right without obligations. Such a connection of subjective civil rights and obligations is due to the interdependence of processes and mechanisms for the implementation of rights and duties: the subjective right can be realized to the extent that it meets the responsibilities of other persons. This unity is followed by the analysis of individual issues through the correlation of subjective civil rights and responsibilities.

A separate stratum of the problem under study is the question of demarcation between the categories of «duty», «debt», «responsibility», «sanctions», as well as the definition of the scope of the

terminological use of the categories «duty», «debt», «responsibility», etc. Separate scientific interest is the issue of the emergence, transition, execution and termination of subjective civil obligations in the civil relations concerning property, civil obligations and inheritance.

To date the problem of complex analysis of subjective civil obligations in the context of their place in the structure of legal relations and their role in the mechanism of legal regulation of civil relations remains unexplored.

The practical value of the work is the possibility of using the conclusions and proposals of the dissertation in law-making and law-enforcement spheres, as well as in the educational process.

**Key words:** subjective civil duty, subjective civil law, legal relationship, debt, correlation, mechanism of civil legal regulation, civil liability, sanctions, measures of operational influence.

Відповідальний за випуск:  
кандидат юридичних наук, доцент  
Сімсон О.Е.

Підписано до друку 10.05.2018 р. Формат 60x90/16.  
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.  
Ум. друк. арк. 1,3. Облік.-вид. арк. 1,9.

Тираж 100 прим. Зам. №

Друкарня  
Національного юридичного університету  
імені Ярослава Мудрого  
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77